

स्वातंत्र्यानंतर पन्नास वर्षांच्या प्रदीर्घ कालावधीनंतर देशाच्या आरोग्याविषयक धोरणात एक बदल होत आहे, तो म्हणजे आयुर्वेदाला उत्तेजन देणे गरजेचे आहे आणि तसे दिले जाईल हे हळू हळू बोलले जात आहे. अजूनही या बोलण्यामागे पोकळ सहानुभूति व पोकळ आश्वासनेच जास्त आहेत, प्रत्यक्ष धोरण किंवा कार्यक्रमाची रूपरेषा फारच कमी आहे असेही जाणवते. पण निदान बोलण्यास सुरुवात तर झाली.

नुकतेच राष्ट्रपतींनी केलेल्या अभिभाषणात आयुर्वेदाला तसेच इतरही वैद्यकीय प्रणालींना उत्तेजन दिले जाईल असे सांगितले. वेगवेगळी सरकारं येत राहिली तरी हे धोरण चालूच राहिल असे बोलले जाते. हे धोरणही अगदीच नवीन आहे असेही नाही. गेली दहा पंधरा वर्ष केंद्रातले व राज्यातले आरोग्य खात्यातील वेगवेगळे मंत्री व अधिकारी आयुर्वेद प्रणालीला उत्तेजन दिले जाईल असे बोलून दाखवत आलेले आहेत. आयुर्वेदा बरोबरच इतरही प्रणालींचा म्हणजे यूनानी, होमियोपैथी इत्यादींचा थोडाफार विचार होतच असतो - अशा सर्व समावेशक अर्थाने आयुर्वेद प्रणाली किंवा भारतीय प्रणाली (ISM) हा शब्द वापरला जातो.

या साठी नेमका ॲक्शन प्लान अपुरा पडतो अशी कित्येकांची रास्त भावना आहे. सरकारी धोरणातील मोठी विसंगति अशी आहे कि आयुर्वेदाचे ज्ञान लोकांपर्यंत पोचवून लोकांना त्यांचा जास्तीत जास्त लाभ करून दिला पाहिजे हे उद्दिष्ट शासनाने स्वीकारलेले दिसत नाही. मात्र देशांत ॲलोपॅथी इतकेच म्हणजे जवळ जवळ पांच लाख आयुर्वेदाचे वैद्य असून त्यांची थोडी बहुत सोय लावून देण्याची व्यवस्था सरकारने केली पाहिजे हे मान्य करून व तेवढेच उद्दिष्ट डोळ्यासमोर ठेऊन धोरण आखले गेले आहे असच त्याचा अभ्यास केल्यावर वाटत.

आयुर्वेदाला प्रभावीपणे उत्तेजन मिळावे यासाठी जे कित्येक कार्यक्रम सुचवता येतील (व ते सर्वांनी सुचवण्याची गरज आहे) त्यापैकी एक महत्वाचा कार्यक्रम म्हणजे शालेय शिक्षणात या विषयाचा समावेश. याबाबत विविध स्तंभलेखनातून तसेच परिसंवादातूनही जास्त सखोल चर्चा झाली पाहिजे. आजचा आठवी ते दहावीचा विज्ञान विषयाचा अभ्यासक्रम कशा तऱ्हेने बदलायला हवा त्याची चर्चा इथे प्रस्तुत आहे. एक उदाहरण पाहू या. आपण खाल्लेले सर्व अन्न पचन संस्थेमुळे पचवले जाते असे चपापचयाच्या धड्यांत सांगितले आहे. पण भूक नसतांना खाऊ नये किंवा तडस लागेपर्यंत खाऊ नये, त्याने पचन संस्थेवर विनाकरण ज्यादा काम येऊन पडते व त्यांतून पुढे मोठे आजार उद्भवतात असे सांगितलेले नाही. अगदी लठ्ठपणा (Obesity) या आजाराबाबत सांगतांना देखील गरज नसतांना आणि उठसूट खाणे टाळावे हा उल्लेख केलेला नाही. याचे कारण असे की आहार विहारातील संयम हा रोग टाळण्याचा प्रमुख उपाय म्हणून जसे आयुर्वेदाने मान्य केले आहे तसे तितक्या प्रकर्षाने ॲलोपॅथी मध्ये मान्य केलेले नाही. थोड खोलात जाऊन हा मागोवा घ्यायचा तर असे म्हणता येईल कि आरोग्याबाबतची आयुर्वेदाची आणि ॲलोपॅथी संकल्पना वेगवेगळी असल्याने असे घडते. याचीच चर्चा पुढे केली आहे. आयुर्वेदातली उपयोगी संकल्पना सुद्धा जर ॲलोपॅथीच्या शास्त्रांत उपयोगाची मानली गेली नसेल तर आपल्या धड्यांमध्ये अशा संकल्पनेचा समावेश केला जात नाही असे या उदाहरणावरून दिसून येते.

या पुढे जाऊन मला असा मुद्दा मांडायचा आहे कि मुळात आठवी ते दहावीच्या वर्गांना शास्त्र विषय शिकवतांना त्यांत आरोग्यशास्त्र असा एक ठळक भाग असावा. आज आपल्याला एकूण पुस्तकातले कोणते कोणते धडे आरोग्यबाबत आहेत ते प्रयत्नपूर्वक शोधून काढावे लागते. अशा आरोग्यशास्त्र नांवाच्या विभागात

सर्वप्रथम थोडक्यांत आरोग्यशास्त्राचा इतिहास हा धडा असावा. फिजिक्सच्या विभागांत जर आर्किमिडीस किंवा न्यूटन विषयी त्यांच्या चित्रासह थोडी माहिती दिली जाऊ शकते. पण आरोग्यशास्त्रांत ज्या प्राचीन आयुर्वेद-तज्ज्ञांनी काम केले के कोण, त्यांची नेमकी कामगिरी कांय आहे व ती आजच्या काळात पण उपयोगी आहे हेच आपण मान्य करत नाही. आरोग्यशास्त्राचे धडे लिहितांना त्यांची आठवण ठेवावी किंवा त्यांनी कांय सिद्धान्त सांगितले होते त्यांची दखल घ्यावी याचे भान कां ठेवले जात नाही? कारण आपल्या शिक्षण प्रणालीत आयुर्वेद किंवा त्यातले चरक, सुश्रुतादि शास्त्रज्ञ हे आजच्या जीवनासाठी आवश्यक विषय मानले जात नसून त्यांची गणना पुरातत्व शास्त्राच्या विषयांत केलेली असते.

मुळात शाळेच्या अभ्यासात आरोग्यशास्त्राच्या इतिहासाचा धडा समाविष्ट करून आरोग्य रक्षणासाठी वेगवेगळ्या प्रणाली आहेत व त्या वेगवेगळ्या तत्वांवर आधारित आहेत हे मुलांना शालेय काळापासूनच शिकवायला हवे. अर्थशास्त्र शिकवतांना जर आपण कम्युनिझम आणि कॅपिटॅलिझम या दोघांचे सिद्धान्त व तत्त्वज्ञान शिकवतो किंवा राज्यशास्त्र शिकवतांना जर आपण लोकशाही बरोबर राजेशाही, लष्करशाही इत्यादी बाबींचीही दखल घेतो तर आरोग्यशास्त्राचा अभ्यास करतांना अॅलोपथी पेक्षा वेगळ्या तत्वावर आधारलेल्या आयुर्वेद किंवा होमिओपथी किंवा निसर्गोपचार या प्रणालींबाबत आपण सर्वथा मौन कां बाळगतो? याचे कारण असे की शिक्षण शास्त्रात आपण एक अलिखित नियम स्वीकारलेला आहे की जे ब्रिटिश किंवा अमेरिकनांनी चांगले किंवा स्टॅण्डर्ड म्हटले असेल तेच शिकवायचे. आयुर्वेद म्हणजे अंधश्रद्धा हा ब्रिटिशांनी मारलेला शिकवा आपण अजूनही पुसून काढलेला नाही म्हणूनच आयुर्वेदाला उत्तेजन द्यायचे असेल तर त्याची सुरवात आरोग्य खात्याकडून होऊन उपयोग नसून ती सुरुवात शिक्षण खात्याकडून झाली पाहिजे.

अशी सूचना शिक्षण खात्याने मान्य केलीच, तर आठवी ते दहावीच्या आरोग्यशास्त्राच्या अभ्यासाच्या वेळीच मुलांना असे स्पष्ट केले पाहिजे की आरोग्य रक्षणासाठी तीन पद्धती अस्तित्वांत असून प्रत्येकाच्या तात्त्विक चिंतनात थोडफार फरक आहेत. या प्रणाली आयुर्वेद, अॅलोपथी आणि होमियोपथी अशा होत.

यापैकी आयुर्वेदात आरोग्य रक्षणाचे तीन प्रकार सांगितले आहेत त्यामध्ये यम, नियम व संयम पाळून रोगच न होऊ देणे, व त्यांच्या योगे शरीराची प्रतिकार शक्ति वाढवणे यावर मोठा भर दिलेला आहे. दुसरा प्रकार आहे झालेल्या आजाराला दाबून टाकू शकणा-या तीव्र औषधांचा वापर उदा. पडसे झाल्यास कपाळावर सुंठीचा लेप लावणे. तिसरा प्रकार आहे रोगाला दाबून न टाकता रोग शरीरातून निघून जाण्यासाठी शरीराला मदत करणे व यासाठी मल, मूत्र, घाम व उच्छ्वास या चार मल-विसर्जन प्रक्रियांना जास्त कार्यक्षम करणे. उदाहरणार्थ सर्दी झाल्यास उपवास करून म्हणजे पाचनसंस्थेला विश्रांती देऊन सर्दी बरी होते. याला शमन चिकित्सा असे म्हणता येईल. याच प्रमाणे तीव्र औषधे देऊन रोग दाबून टाकण्याच्या पद्धतीला दमन या तीन चिकित्सा म्हणता येईल. आयुर्वेदातील सौम्य औषधे शमन चिकित्सेत तर तीव्र औषधे दमन चिकित्सेत मोडतात. सौम्य औषधांचा उपयोग शरीरातील मल-विसर्जन क्रिया कार्यक्षम करण्यासाठी केला जातो. उदा. तुळशीची पाने खाऊन घाम येऊन ताप जातो. मात्र कोणतीही वनस्पती थोड्या फार अंशाने दमन आणि शमन दोन्ही करत असते. अशा प्रकारे आयुर्वेदांन नियमन, शमन आणि दमन या तीन प्रकारांनी आरोग्य रक्षण केले जाते.

अॅलोपथीचा इतिहास म्हटल तर फार जुना आणि म्हटल तर दोनशे वर्षांचाच आहे. मुळात अॅलोपथी हा शब्द आयुर्वेदापेक्षा कांही तरी वेगळ या अर्थाने तयार झालेला नसून होमियोपथी या शब्दाबरोबर अॅलोपथी हा शब्द निर्माण झाला. आयुर्वेद भारतात वाढला तशा त्यांतल्या ब-याच संकल्पना इतरत्र पसरल्या, विशेषतः दमन चिकित्सा. या चिकित्सेत शरीराला झालेल्या आजारात जी लक्षणे दिसू लागतात त्याच्या विरुद्ध कार्य करणारे

तीव्र औषध दिले जाते. वनस्पतींपासून असलेली तीव्र औषध बनवण्याची पद्धत देश-कालानुरूप बदलत गेली. त्यांतर्धाने अँलोपथीचा जन्म आयुर्वेदातून झाला असे म्हणता येईल, मात्र पुढे त्यांत बरेच बदल झाले. या पेक्षा नितांत वेगळी उपचाराची संकल्पना हाइनमन नांवाच्या एका जर्मन एम.डी डॉक्टरला सुचली व ती त्याने आधी स्वतःवर प्रयोग करून सिद्ध करून घेतली. ज्या वनस्पतीमुळे मूळ रोगासारखीच लक्षणे निर्माण होतात त्याच वनस्पतीपासून अर्क तयार करून अत्यंत सूक्ष्म प्रमाणांत द्यायचा हा तो सिद्धांत. म्हणून या नव्या पद्धतीचे नांव होमियोपथी म्हणजेच लक्षणासारखीच चिकित्सा, तर लक्षणाविरुद्धचे औषध देणारी जुनी पद्धत म्हणजे अँलोपथी असे नामकरण त्याने केले.

मात्र दोन निरोगी व्यक्तींना एकाच वनस्पतीचे सूक्ष्म औषध दिले तर त्यांच्यामध्ये घडून येणा-या लक्षणांची तीव्रता सारखी नसते तसेच त्यांच्यावर घडून येणारे परिणाम त्यांच्या मानसिकतेवर अवलंबून असतात असेही दिसून आल्याने त्याचाही प्रदीर्घ अभ्यास झाला. आता होमियोपथी मध्ये प्रत्यक्ष दिसत असलेल्या लक्षणांच्या जोडीनेच प्रत्येक व्यक्तीची मानसिक जडणघडण, त्याचा पूर्वइतिहास, एखाद्या घटनेला सामोरे जाण्याची त्याची पद्धत याचाही पूर्ण अभ्यास करून मगच औषध देतात.

अँलोपथीचे जे आधुनिक रूप आज आपल्याला दिसते त्याचे जुने रूप म्हणजे आपल्याला माहित असलेली आयुर्वेदासारखी दमन चिकित्सा. मात्र गेल्या दोनशे वर्षांत लावलेल्या चार महत्वाच्या शोधांमुळे अँलोपथीचे रूप पार पालटून गेले. यापैकी सर्वात महत्वाचा शोध म्हणजे शरीरात रक्त नेमके कशा प्रकारे वहाते हा शोध. यातूनच काही ठराविक अटी वापरल्या तर माणसांचे रक्त एकमेकांना दिले जाऊ शकते व असंख्य जीव वाचवले जाऊ शकतात या प्रक्रियेचा शोध लागला.

दुसरा महत्वाचा शोध म्हणजे अँप्टीसेप्टिकची कल्पना. माणसाला कोणतीही जखम झाली असेल तर त्या जखमेची जागा निर्जंतुक न ठेवल्यास किंवा त्या जखमेला निर्जंतुक केले नसलेले हत्यार अगर बॅण्डेज वापरल्यास सेप्सिस होऊन माणूस मरण पावण्याची शक्यता मोठ्या प्रमाणावर वाढते ही बाब सेमिल्विसने प्रयोगातून सिद्ध केली. तो काम करीत असलेल्या सरकारी दवाखान्यात प्रसूतीसाठी येणा-या स्त्रियांच्या बाबतीत निर्जंतुकीकरण करण्याची खबरदारी घेऊन त्याच्या वार्डातील प्रसूती-मृत्यूचे प्रमाण खूप कमी करून दाखवले. त्यानंतर ही कल्पना सर्वत्र मान्य केली गेली.

तिसरा महत्वाचा शोध म्हणजे अँन्स्थेशियाचा. आपल्या बोटात कांटा गेला असेल तर सुईने तो काटा काढतांना आपण दुखत म्हणून ओरडतो. कारण सुई टोचली की त्याची वेदना मेंदूपर्यंत पोचते. त्या वेदनेला सामोरे जाण्याचा एक उपाय म्हणजे ओरडणे. ही वेदना मेंदूला एक प्रकारचा झटका (शॉक) देत असते. जर हा झटका खूप तीव्र असेल तर त्याने मेंदूतील पेशींना कायमपणे दुखापत होऊन ही दुखापत एका ठराविक पातळीच्या वर गेली की जास्त पेशी मरू लागतात व लगेचच तो माणूस मरण पावतो. अँन्स्थेशिया दिला म्हणजे शरीर व मेंदूच्या दरम्यान संदेशवाहन करणा-या नाड्या थोड्या काळासाठी सुन्न होऊन काम थांबवतात त्यामुळे वेदनेची तीव्रता मेंदू पर्यंत पोचू शकत नाही व डॉक्टरला एखादे ऑपरेशन चांगल्या त-हेने पूर्ण करता येते. अर्थात हे विवेचन ढोबळ मानानेच आहे. पूर्ण अभ्यास करायचा असल्यास अँन्स्थेशिया हा एक अत्यंत मोठ्या व्याप्तीचा विषय आहे.

वरील तीनही शोधांमुळे अँलोपथीमध्ये म्हणजेच युरोपीय देशांमध्ये शस्त्रक्रियेचे तंत्र खूप प्रगत झाले. या उलट आयुर्वेदातील शस्त्रक्रियेचे तंत्र जे वरील शोधांच्या तुलनेने अप्रगत होते, ते मात्र एव्हाना लोप पावत चालले होते. वरील शोधांचा वापर करून व त्यामध्ये क्रमाक्रमाने आयुर्वेदातली औषधे आणून आयुर्वेदामध्येही शल्यचिकित्सेची बाजू पुनः बळकट करणे शक्य आहे. पण त्यासाठी सरकारची मानसिकता बदलण्याचा बराच लांबचा पल्ला गाठावा लागेल. हा एका वेगळ्या लेखाचा मुद्दा होऊ शकतो.

ॲलोपथीमधील औषधांबाबत देखील तीन महत्वाचे शोध लागले. एक इम्युनायझेशनचा शोध, दुसरा ॲण्टीबायोटिकचा शोध आणि तिसरा आहे सिंथेटिक औषधे तयार करण्याचा शोध. यापैकी पहिल्या दोन सिद्धान्तांमध्ये अशी संकल्पना उदयाला आली की आपल्याला निरनिराळे रोग होतात ते वातावरणातील जिवाणूंच्या आक्रमणामुळेच. यापैकी इम्युनायझेशनचा सिद्धांत असे सांगतो की एखाद्या रोगाचे जंतू अत्यंत थोड्या प्रमाणांत शरीरांत घुसवले, थोडक्यांत त्या रोगाची लस टोचली तर शरीरांत तो रोग निर्माण व्हायला सुरुवात होत असतानाच त्या रोगाच्या प्रतिकाराचे तंत्र पण शरीर आपोआप शिकून घेते. पुढे मागे शरीरावर त्या जंतूचे मोठ्या प्रमाणावर आक्रमण झाल्यास त्यांचा प्रतिकार कसा करायचा ते शरीराला आधीपासूनच ठारक असते, त्याप्रमाणे शरीर प्रतिकार करते व आपल्याला रोगाची झळ पोचू शकत नाही. हा शोध लुई पाश्चर यांनी लावला. ॲण्टीबायोटिक औषधांचा सिद्धान्त सांगतो की ही औषधे घेतल्यानंतर त्यांच्या रेंजप्रमाणे आपल्या शरीरावर आक्रमण करणा-या कांही विशिष्ट जंतूंचा फडशा पाडून तो रोग बरा करतात. हे होत असतांना ती औषधे आपल्या शरीरांतील कांही पेशींचा पण खात्मा करतात, याने शरीराचे थोडे नुकसान होत असले तरी रोगकारक जंतूंचा मात्र बिमोड होऊन आजार बरा होतो.

सिंथेटिक औषधांचा शोध म्हणजे रसायनशास्त्राची व औषध निर्मिती शास्त्राची एक गोड जुगलबंदीच म्हणा ना. पण त्याच्याही पाठीमागे एक महत्वाची संकल्पना आहे. पूर्वापार काळापासून ज्या वनस्पती औषधांवर लागू होत होत्या, त्यांच्या मध्ये प्रत्येकी एखादा विशिष्ट कारक घटक असतो व त्याच्यामुळेच रोगाचा प्रतिकार होतो अशी संकल्पना मांडण्यात आली. रासायनिक विघटन प्रयोगांचा वापर करून असा कारक घटक बाहेर काढता येतो व फक्त त्या घटकाचा वापर करून जास्त तीव्र, सबब जास्त गुणकारी औषध बनवता येते. त्या वनस्पतीतील इतर रसायने औषधी दृष्ट्या टाकाऊ असतात, असे ॲलोपथीत मानले जाते. एकदा त्या त्या वनस्पतीतील अशा घटकाचा शोध लागला की पुढे तो घटक वनस्पतीतून तयार करण्याऐवजी कृत्रिम प्रक्रियेतून देखील तयार करता येतो, अशा त-हेने फार्मसी हे नवे शास्त्र अस्तित्वात आले.

मात्र या सर्व प्रगती नंतर आज ॲलोपथी मध्ये अशी परिस्थिती निर्माण झाली आहे की जिवाणूंचे होणा-या आजारावर औषधे सापडली असली तरी शरीरात जेव्हा घटनात्मक बिघाड होतो त्यावर तो सुधारणारे औषध नसते. रक्तदाब, डायबेटिस, दमा, या रोगांवर औषधे नाहीत. फक्त त्या रोगांमुळे शरीरावर होणारे कांही वाईट परिणाम थांबवू शकणारी औषधे देता येतात. उदा. शरीरातील इन्सुलिन बनायचे थांबले तर शरीराची ती गेलेली क्षमता ॲलोपथीमध्ये पुनः मिळवून देता येत नाही. मात्र बाहेरून इन्सुलिनचे इंजेक्शन देता येते.

या शिवाय युरोपियन देशांमधून थर्मामीटर, क्ष किरणे, लेसर किरणे इत्यादी फिजिक्स मधल्या नवनवीन शोधांचा वैद्यकिय शास्त्रांत तत्काळ उपयोग करून घेतला गेला. यूरोपांत सतराव्या शतकांतील डॉक्टरांच्या अभ्यासक्रमांत त्यांनी आवर्जून थर्मामीटरचा वापर कां करावा या विषयावर धडा असे. आयुर्वेदामध्ये मात्र तो करायचा की नाही आणि करू द्यायचा की नाही हे दोन्ही प्रश्न अजून अनुत्तरित आहेत.

इम्युनायझेशन आणि होमियोपथीतील समचिकित्सेचा सिद्धान्त यांत थोडे साम्य वाटत असूनही बराच फरक आहे. तसेच आयुर्वेदामध्ये मांडलेली प्रतिकार शक्ति जोपासून शरीर बळकट करण्याची संकल्पना व इम्युनायझेशनची संकल्पना यांत तर कांहीच साम्य नाही.

लुई पाश्चरच्याच इन्स्टिट्यूट मधील त्याच्या बीचॅम्प नांवाच्या सहकारी डॉक्टरने मात्र बाहेरील जिवाणू रोगाचे कारण असतात या संकल्पनेला विरोध करून शरीरात रोग सुरू झाल्यावर बाहेरील जिवाणू शरीरात येऊन रोगामुळे निर्माण झालेल्या विषारी घटकांचा नाश करतात इत्यादी कल्पना मांडल्या होत्या व बरेच प्रयोग केले होते. आता कॅन्सर, स्ट्रेस, किंवा एडस् बाबत रिसर्च करणारे पुनः एकदा बीचॅम्पचा अभ्यास करू लागले आहेत. पण हे आपल्या ॲलोपथीच्या विद्यार्थ्यांना माहीतही नसते.

वरील संपूर्ण विवेचनातून असे लक्षांत येईल की अॅलोपथीची प्रगति म्हणजे आयुर्वेदातील दमन चिकित्सा पद्धतीची अत्यंत प्रगत अशी अवस्था. मात्र आयुर्वेदातील संयमित आहार व संयमित विहाराच्या सहाय्याने रोग दूर ठेवण्याची पद्धत, किंवा शमन चिकित्सा पद्धत यांचा अभ्यास अॅलोपथीने केलेला नाही. होम्योपॅथी आर्थात् समलक्षणी चिकित्सेच्या मूळ संकल्पनेचाही विचार केलेला नाही. तसेच मनोविकारांच्या बाबतही आयुर्वेद, अॅलोपथी आणि होमियोपथी मधील मत प्रवाह खूप प्रगत पण बरेचसे भिन्न आहेत. पण आपल्याकडे मानसशास्त्र आणि मानसोपचार शास्त्र म्हणून जे काही शिकविले जाते त्यांत आयुर्वेद आणि होमियोपथी मधील सिद्धांताचा अजिबात विचार केला जात नाही.

वरील विवेचनाच्या जोडीला बाराक्षार, निसर्गोपचार आणि योगाभ्यास याही पद्धतींची दखल ध्यायला हरकत नाही. बाराक्षाराची औषधे होमियोपथी सरखीच वाटत असली तरी ती मुळात शमन चिकित्सेला जवळची आहेत. निसर्गोपचार म्हणजे दमन चिकित्सेला पूर्णपणे बाजूला ठेऊन फक्त संयम आणि शमन पद्धतीनेच चिकित्सा करण्याचे तंत्र. आयुर्वेद आणि निसर्गोपचारामध्ये वनस्पतीशास्त्राच्या जोडीला योगासने, ध्यान इत्यादि पण महत्वाचे उपाय मानले व वापरले जातात. योगाभ्यास म्हणजे पूर्ण पणे संयमन चिकित्सा.

खरे आरोग्य शिक्षण म्हणजे संयम, शमन, दमन, मनोविज्ञान व प्रसंगी शस्त्रक्रिया या सर्वांच्या मदतीने आरोग्य सांभाळण्याचे शिक्षण. मात्र विभिन्न चिकित्सा पद्धतीतले हे फरक शाळेच्या किंवा कॉलेजच्या कोणत्याही धड्यांत शिकवले जात नाहीत. त्यामुळे अॅलोपथीच्या विद्यार्थ्याला वरील पैकी एखाद्या सिद्धान्ताचा चांगला वापर करून घेता येत नाही. अॅलोपथीच्या बाहेर कांही चिकित्साशास्त्र असत हेच त्याला खूप उशीरा कळत. कधी कधी तर शेवटपर्यंत कळतही नाही.

मग अमेरीकेतला विद्यार्थीदशेत स्वतः रोगी असलेला व योगासनांमुळे बरा झालेला एक कार्डियाक सर्जन हृदय रोगासाठी योगासने आणि शाकाहाराबाबत प्रयोग करतो. अत्यंत यशस्वी होतो. त्यातूनच खो-याने पैसा कमवतो. भारतात येऊन शोध निबंध वाचतो. आपले केंद्रीय आरोग्य सचिव ते भाषण ऐकतात. आपले कार्डियाक सर्जन असे प्रयोग कां करू शकत नाहीत अस विचारतात (ही चर्चा झाली तेंव्हा मी तिथेच होते) पण अॅलोपथी शिकणा-या आपल्या डॉक्टरांच्या कानांवर आयुर्वेद हा शब्दच पडू नये याची आपणच खबरदारी घेतलेली असते हे ते सपशेल विसरतात.

आपण जर आठवी ते बारावीची विज्ञान शाखेची पुस्तक वाचली तर आपल्या लक्षांत येईल की अॅलोपथी हा शब्द न वापरता अॅलोपथी मधल्या खूपा संकल्पना त्यांत ब्रम्हवाक्य म्हणून मांडलेल्या आहेत. मात्र आयुर्वेद, होमियोपथी किंवा निसर्गोपचारातल्या कित्येक उपयोगी सिद्धान्तांकडे दुर्लक्ष केलेले आहे. त्यामुळे बारावी पर्यंत डॉक्टर होण्याची स्वप्न पहाणा-या विद्यार्थ्याला अचानकपणे कमी मार्क मिळून एम.बी.बी.एस ला प्रवेश मिळाला नाही तर तो अतिशय मोठे वैषम्य, निराशा आणि दुराग्रह मनाशी बाळगूनच आयुर्वेदाकडे वळतो. त्यांतील नव्या सिद्धान्तांसमोर तो वारंवार अडखळतो. याने आयुर्वेदाला उत्तेजन कसे मिळणार?

तसेच भौतिकी, रसायन आणि वनस्पती शास्त्रातील कित्येक शोध अॅलोपथीमध्ये वापरून ते शास्त्र प्रगत झाले आहे. (उदा. इंजेक्शनची सिरिंज) तसाच या शोधांचा उपयोग आयुर्वेदामध्येही करायला हवा. तरच आयुर्वेदाची पुढे प्रगति होईल हे ही विद्यार्थ्यांना सांगायला हवे. तशी दिशा न दाखवता आयुर्वेदाची प्रगती किंवा उत्तेजन कसं होणार?

आयुर्वेदात प्रकृति (कफ-पित्त-वात), आहारशास्त्र, पथ्य, कुपथ्य, नाडी, अग्नि, मनोव्यापार, अशा कित्येक संकल्पना आहेत ज्यांचा रोग प्रतिबंधासाठी व आरोग्य वाढण्यासाठी विशेष उपयोग करून घेता येतो. एक उदाहरण घेऊ या. तांदूळ, पोहे, मुरमुरे आणि साळीच्या लाह्या हे तांदुळाचेच चार पदार्थ. अॅलोपथी

शास्त्राप्रमाणे या सर्वात प्रमुख घटक म्हणजे कार्बोहाइड्रेट. म्हणून या सर्वांचा शरीरावर होणारा परिणाम इतर कुठल्याही कार्बोहाइड्रेट प्रमाणेच होणार असेच ॲलोपथीचे पुस्तक सांगेल. आयुर्वेदाप्रमाणे मात्र तांदुळाचा भात हा शरीराला जाड करतो, पोहे जरा कमी प्रमाणात जाडी वाढवतात, मुरमुरे समसमा आहेत, तर साळीच्या लाह्यांनी जाडी कमी होते. याचाच अर्थ असा कि या चार पदार्थांना कार्बोहाइड्रेट नामक एकाच ग्रुप मध्ये ढकलता येणार नाही. पण आपल्या पाठ्यपुस्तकात आपण नेमक तेच करतो. असा अभ्यास करून पुढे ॲलोपथीकडे वळणा-या मुलांच्या डोळ्यांवर एक प्रकारचे झापड बांधलेले असते, तर आयुर्वेदाकडे वळणा-या मुलांसाठी असली प्रत्येक संकल्पना त्यांच्या पूर्वी केलेल्या अभ्यासाला धक्का देणारी व गोंधळात टाकणारी असते.

आयुर्वेदातील संकल्पनांची दखल शालेय पाठ्यपुस्तकात न घेण्यामागे आणखीन एक विरोधाभास उठून दिसतो. कफ-पित्त-वात या संकल्पना अशासाठी नाकारण्याच्या कारण ॲलोपथीने त्या नाकारल्या आहेत. म्हणून शालेय पुस्तकांच्या सर्दी पडसे या धडयात कफ प्रकृतीच्या माणसांना पटकन सर्दी होते हा उल्लेख चूकूनही सापडणार नाही. बाहेरच्या व्हायरसांगुळे सर्दी होते असेच कारण लिहिलेले असेल. बारावी पर्यंत एखाद्या मुलाने कफ-प्रकृतीबाबत चर्चा सुरू केली तर

त्याला अंधश्रद्धा व अज्ञान असे म्हटले जाईल. या विद्यार्थ्याला पुढे आयुर्वेदाकडे पाठवले तर तो कफ या संकल्पनेला डोक्यावर घेणार आणि तोच ॲलोपथीकडे वळला तर जन्मभर या संकल्पनेचा धिक्कार करणार! दोघे डॉक्टर! दोघांच्या डिग्रिला प्रसंगी एकाच युनिव्हर्सिटीची मान्यता पण असणार! आरोग्य शास्त्राचे असे कप्पे पाडल्यामुळे आणि त्यातील आयुर्वेदाला शालेय पुस्तकाबाहेर ठेवल्यामुळे खरे नुकसान होते ते लोकांचे आणि रोग्यांचे.

म्हणूनच आयुर्वेदाला उत्तेजन द्यायचे ठरवले असेल तर ते लोकांसाठी आहे की आयुर्वेदाच्या डॉक्टरांची सोय लावून देण्यासाठी याचे स्पष्ट उत्तर दिले गेले पाहिजे. सरकारने लोकांसाठी आयुर्वेद, किंवा लोकांसाठी आरोग्य-शास्त्र हा उद्देश्य डोक्यासमोर ठेवावा, वैद्यांसाठी आयुर्वेद आणि डॉक्टरांसाठी ॲलोपथी असा उद्देश ठेऊ नये. यासाठी आरोग्य विभागाआधी शिक्षण विभागापासून सुरुवात करावी. आपल्या शिक्षण व्यवस्थेमध्ये पन्नास टक्के विद्यार्थी पहिल्या चार इयत्तात व सत्तर टक्के विद्यार्थी दहावीनंतर गळतात हे ध्यानांत घेऊन शालेय शिक्षणाच्या अभ्यासक्रमामध्येच आयुर्वेदाची व इतरही प्रणालींची ओळख करून द्यावी.
